

Archiwum Koła Polskiego w parlamencie wiedeńskim (losy i stan zachowania materiałów)

DOI: 10.15290/sp.2024.32.3

Abstrakt Koło Polskie w parlamencie wiedeńskim było jednym z większych klubów poselskich, stąd miało realny wpływ na politykę monarchii habsburskiej. Posiadało ono archiwum, które przez wiele lat uważano za zaginione lub zniszczone w trakcie ostatniej wojny. W artykule podjęto próbę zrekonstruowania losów archiwum Koła Polskiego w Wiedniu i przedstawienia stanu zachowania pochodzących z niego materiałów.

Słowa kluczowe monarchia habsburska, Wiedeń, Koło Polskie w parlamencie wiedeńskim, archiwum

Abstract The Polish Club was among the largest in the Viennese Parliament, and hence, it had a real influence on the policy of the Habsburg monarchy. It ran an archive that, for many years, was considered to have been lost or destroyed during the last war. This article attempts to reconstruct the vicissitudes of the Polish Club's archive and describe the state of the sources gathered in it.

Key words Habsburg monarchy, Vienna, Polish Club in Viennese Parliament, archive

Działające w latach 1861–1918 w wiedeńskiej Radzie Państwa (Reichsrat) Koło Polskie nie było jedynym klubem zrzeszającym posłów polskich w parlamentach państw zaborczych – podobne kluby poselskie istniały w parlamentach pruskim, niemieckim i rosyjskiej Dumie. Wyróżniało je jednak to, że miało realny wpływ na politykę państwa. Jak pisał Ignacy Daszyński: „było jedyną wielką parlamentarną reprezentacją polską w świecie”¹. Decydował o tym szereg czynników.

Koło Polskie w Radzie Państwa było dużym klubem, od lat 80. XIX w. stanowiło drugi lub trzeci co do wielkości klub poselski. Wpływały na to liczba mandatów, jakie można było uzyskać w Galicji, dominująca pozycja, jaką zajmowali Polacy w tej prowincji monarchii habsburskiej oraz sposób organizacji i działania polskich komitetów wyborczych, zapewniający sukces podczas wyborów. Do Koła z reguły należeli wszyscy polscy posłowie wybrani w Galicji, poza tym zdarzało się, że wstępowali do niego także posłowie innych narodowości z tej prowincji oraz posłowie polscy wybrani na Śląsku i na Bukowinie. Klub polski cechował się ponadto zdyscyplinowaniem i dobrą organizacją. W latach 60. i 70. Koło Polskie było największym klubem opozycyjnym i niewątpliwie miało istotny wpływ na politykę przeciwników rządu, zwłaszcza po opuszczeniu Rady Państwa przez Czechów. Na początku lat 80. nastąpił wzrost roli politycznej Koła, a Polacy stali się grupą współrzadzącą i popierali

¹ Daszyński 1957, t. 2, s. 262.

niemal każdy rząd austriacki. W każdym z gabinetów wiedeńskich zasiadał Polak jako minister odpowiedzialny za sprawy Galicji, a oprócz tego Polacy obejmowali też inne resorty. To umożliwiało zarówno wpływanie na politykę rządu, jak i zabezpieczenie interesów Galicji i mieszkających w niej rodaków².

Polscy posłowie w Radzie Państwa prowadzili pragmatyczną politykę, przekonani, że wymagają tego zarówno interes Galicji, jak i ogólnonarodowy interes polski. Doceniali znaczenie parlamentu, bowiem jak pisał jeden z prezesów Koła Stanisław Głabiński:

Polacy w Austrii potrzebowali parlamentu nie tylko jako „trybuny światowej” dla okazania światu, że naród polski istnieje i nie zrzeka się swoich praw nigdy nie przedawnionych, ale także dla czuwania nad swoimi prawami i interesami w państwie i kraju. Znaczenie i powaga Koła Polskiego przygasały, gdy parlament nie był czynny, gdy budżet nie był uchwalony, a ważne dla Galicji sprawy zalegały z powodu obstrukcji³.

Kolejny prezes, Leon Biliński, twierdził wręcz, że Koło Polskie „reprezentuje nie tylko naród polski w Austrii, lecz interesy narodu polskiego w ogóle”⁴. Polski charakter Koła podkreślała nie tylko nazwa, ale także fakt, że w jego obradach mogli uczestniczyć polscy posłowie do sejmów galicyjskiego, śląskiego i bukowskińskiego oraz członkowie Koła Polskiego w Berlinie. Z politykami polskimi w Prusach i Rosji Koło utrzymywało regularne kontakty i konsultowało swe działania. Polacy w Radzie Państwa podejmowali sprawy istotne dla rodaków mieszkających w innych państwach zaborczych, starali się także zainteresować polityków austriackich, i nie tylko austriackich, kwestią polską. Materiały Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa są zatem ważnym źródłem zarówno do dziejów monarchii habsburskiej i historii Galicji w okresie autonomicznym, jak i dla śledzenia kontaktów między zaborami i rozwojem „sprawy polskiej”.

Dokumenty z archiwum Koła Polskiego w Wiedniu wykorzystywane były do tej pory w ograniczonym zakresie. Długo uznawano je za zaginione bądź zniszczone w trakcie II wojny światowej. Nie korzystał z nich choćby Józef Buszko, autor podstawowej monografii na temat Koła Polskiego⁵. Przyjmowano, że akta Koła Polskiego zaginęły lub, sprowadzone w okresie międzywojennym z Wiednia, uległy zniszczeniu – spłonęły w Bibliotece Sejmowej bądź w Archiwum Akt Nowych wraz z zespołem Ministerstwa dla Galicji⁶. Wersji tej nie udało

² Buszko 1996; Pijaj 2022, s. 59–94; Litwin-Lewandowska 2008; Łazuga 2013; Szymczak 2013.

³ Głabiński 2017, s. 151.

⁴ Biliński 1924–1925, t. 2, s. 41–42.

⁵ Buszko 1996.

⁶ Gruchała 1982, s. 9; Buszko 1996, s. 12, Sobolewski 1992, s. 126.

się jednak udokumentować. Jeśli archiwum Koła Polskiego spalono w czasie ostatniej wojny, to nie całe – znaczna jego część zachowała się. Większość tych materiałów nadal znajduje się poza granicami Polski, w związku z czym do początku lat 90. XX w. dostęp do nich był utrudniony, co tłumaczy ich ograniczone wykorzystanie.

Informacje na temat organizacji i zawartości archiwum Koła Polskiego są bardzo skromne. Zasady funkcjonowania Koła Polskiego określał jego regulamin, nazywany też „statutem”. Pierwszy regulamin Koła uchwalono w maju 1861 r. Nie mówił on nic o archiwum Koła, wspominał jednak o powołaniu dwóch sekretarzy, których zadaniem było prowadzenie protokołu obrad Koła oraz zapisywanie wniosków i uchwał⁷. To oni mieli zajmować się archiwum Koła. Mimo kilkukrotnych zmian regulaminu paragraf dotyczący sekretarzy pozostał niezmieniony przez 40 lat. Nie wszyscy byli zadowoleni z ich pracy, co znajdowało swe odbicie podczas obrad Koła, np. gdy w końcu lat 70. podjęto próbę zmiany regulaminu, próbowano także doprecyzować ich obowiązki dotyczące sposobu przygotowania protokołów⁸. Nie poruszono wprawdzie wtedy kwestii związanych z samym archiwum, ale parę miesięcy później upoważniono sekretarzy do zniszczenia załączników do protokołów i rachunków Koła⁹. Dopiero przy zmianie statutu w 1901 r. zdecydowano o powołaniu w Kole archiwariusza, a funkcję tę objął jeden z sekretarzy¹⁰. W statucie z 1908 r. jego obowiązki określono bardzo lakonicznie: „Archiwariusz przechowuje protokoły obrad Koła i inne akta”¹¹. Niewątpliwie więc odpowiedzialność za gromadzenie akt Koła nie tylko faktycznie, ale i formalnie cały czas spoczywała na barkach jego sekretarzy.

Władze Koła nie miały jasności, co robić z gromadzonymi dokumentami. Floriana Ziemiałkowskiego, prezesa Koła w latach 1867–1868, krytykowano, za to, że „lekko cenił” protokoły¹². W tym okresie protokoły Koła miały pozostawać w formie niezweryfikowanych notatek sporządzonych ołówkiem. Poseł Kornel Krzeczunowicz wnioskował o ich uporządkowanie i przewiezienie do Galicji, ale ostatecznie do tego nie doszło. Materiały Koła były wypożyczane przez sekretarzy jego członkom, m.in. wspomnianemu Krzeczunowiczowi, który

⁷ Regulamin Koła Polskiego z 1861 r., opublikował J. Zdrada, zob. *Ustawa koła posłów sejmu galicyjskiego wybranych do Rady Państwa*, w: Zdrada 1963, s. 73.

⁸ *Protokoły Koła Polskiego* 2001, s. 17–18.

⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie (dalej: MNK), rkps 1241, k. 481–482 (Protokół posiedzenia Koła Polskiego z 16 maja 1879 r.).

¹⁰ *Koło Polskie* (1901), „Czas” 39 z 16 lutego (wydanie poranne), s. 1; *Reforma statutu Koła Polskiego* (1901), „Gazeta Narodowa” 50 z 19 lutego, s. 1.

¹¹ *Statut Koła Polskiego* (1908), s. 5.

¹² Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka (dalej: LNNBU), fond 63, sprawa nr 8 (8/5), k. 11 (List W. Wyrobka do K. Krzeczunowicza z 15 listopada 1868 r.).

zrobił ich odpisy. Skłoniło to władze Koła do bliższego zajęcia się tymi aktami. Ostatecznie jesienią 1868 r. zobowiązano sekretarzy Koła do wystąpienia o zwrot wypożyczonych materiałów, zdecydowano także, że każdy z członków może przeglądać akta Koła i robić z nich odpisy. Posłowie nadal nie wiedzieli jednak, co z nimi robić¹³. Prawdopodobnie z tego powodu zaginęły najstarsze akta Koła. Zwyczaj wypożyczania materiałów Koła jego członkom i robienia odpisów protokołów był praktykowany także później.

Można sądzić, że kolejni prezesi Koła również zaniedbywali archiwum. W 1890 r. aktami Koła zainteresował się poseł Włodzimierz Kozłowski, pełniący wcześniej funkcję sekretarza. Wyraził on gotowość ich uporządkowania i podjął – przy wsparciu innych posłów – próbę odnalezienia akt Koła sprzed 1873 r., których wtedy nie było już w archiwum. Zamierzano zwrócić się w tej sprawie do rodziny Kornela Krzeczunowicza¹⁴. Niewykluczone, iż to właśnie spowodowało, że jedenaście lat później Kozłowski został wybrany pierwszym archiwariuszem Koła Polskiego. „Gazeta Narodowa” komentując jego wybór, pisała: „Niewątpliwie dobry wybór uczyniło Koło poruczając tę funkcję posłowi Kozłowskiemu, który tych aktów będzie niezawodnie strzegł z miłością i troskliwością nieporównaną”¹⁵. Kozłowski jednak krótko pełnił funkcję archiwariusza, bowiem w połowie 1902 r. złożył mandat. Można wątpić, czy podjęte przez niego w 1890 r. i później działania przyniosły efekty. Kazimierz Chłędowski w następujący sposób opisywał stan archiwum Koła Polskiego w połowie lat 90.:

petycje przychodzące do Koła i rozmaite ważne akta najczęściej były niezala-
towane; jakiś tam był uprzywilejowany kąs w sali posiedzeń Koła, gdzie na stos
rzucano takie papiery bez porządku i ładu i ani prezes, ani sekretarz Koła o nie
się nie troszczyli.

Próbował to zmienić pełniący funkcję prezesa w latach 1894–1896 Filip Zaleski, korzystając z pomocy urzędnika ministerstwa dla Galicji Władysława Mikiewiczza, który niejako „wypożyczony” popołudniami porządkował archiwum Koła¹⁶. Nie jest to jedyny przykład korzystania przez Koło Polskie z pomocy urzędników ministerialnych w celu utrzymania porządku w jego aktach. W 1908 r. prezes Stanisław Głabiński doprowadził do powołania w ministerstwie dla Galicji specjalnego urzędnika, który pośredniczył w kontaktach między ministerstwem a Kołem i dbał o załatwianie „zapytań, życzeń i zażaleń” trafiających do polskiego klubu. Jego rolą było między innymi odbieranie

¹³ *Protokoły Koła Polskiego* 2001, s. 18.

¹⁴ LNNBU, fond 59, sprawa nr 397, k. 490 (Protokół posiedzenia Koła Polskiego z 16 marca 1890 r.).

¹⁵ *Reforma statutu Koła Polskiego* (1901), „Gazeta Narodowa” 50 z 19 lutego, s. 1.

¹⁶ Chłędowski 1957, t. 2, s. 156.

tego rodzaju pism z Koła, załatwianie ich i przygotowywanie odpowiedzi, które dostarczał do klubu. Przez kilka lat funkcję tę pełnił Zygmunt Lasocki¹⁷.

Gromadzenie materiałów Koła nie było łatwe także i z tego powodu, że polski klub długo nie miał stałej siedziby, w związku z czym wielokrotnie zmieniano miejsca obrad. Niechętnie korzystano z pomieszczeń budynku wzniesionego na potrzeby parlamentu w 1861 r. – Polacy zbierali się zazwyczaj w jego czytelni. Częściej korzystano z sal wynajmowanych w wiedeńskich hotelach, zwykle w tych, w których mieszkali polscy posłowie. W latach 70. Koło zaczęło regularnie korzystać z sali wynajmowanej w Hotel de France. Miał on tę zaletę, że był położony blisko budynku parlamentu. Posłowie polscy, a zwłaszcza prezes Kazimierz Grocholski, tak się do niego przyzwyczaili, że nawet po przeniesieniu obrad Rady Państwa do nowego budynku parlamentu dalej się tam spotykali. Dopiero w drugiej połowie lat 80. zajęli salę przydzieloną im w nowym budynku¹⁸. Po pewnym czasie musieli ją jednak opuścić i zacząć korzystać z innych lokali w parlamencie; wrócili do niej dopiero na początku I wojny światowej – w pierwszych miesiącach 1915 r. Koło dzieliło ją wtedy z posłami czesкими. Po umieszczeniu w budynku parlamentu szpitala, w drugiej połowie 1915 r., Koło Polskie ponownie musiało korzystać z pomieszczeń poza parlamentem. Posłowie polscy zbierali się w siedzibie Wiedeńskiego Komitetu Pomocy dla Uchodźców z Galicji, któremu przewodził prezes Koła Leon Biliński, lub w sali wynajmowanej od wiedeńskiej Izby Przemysłowo-Handlowej. Koło powróciło do lokalu w gmachu parlamentu dopiero w 1917 r. W okresie wojny zdarzało się także, że Koło odbywało zebrania poza Wiedniem, w Krakowie¹⁹, Archiwum Koła musiało zatem z nim wędrować. Być może to właśnie problemy lokalowe Koła w czasie wojny sprawiły, że złożono je w budynku ministerstwa dla Galicji.

Wiemy, że archiwum znalazło się tam po zakończeniu wojny, rozpadzie monarchii i powstaniu państwa polskiego. Gmach, w którym mieściło się w latach 1909–1918 ministerstwo dla Galicji, należał do galicyjskiego Wydziału Krajowego. Po upadku monarchii budynek pozostał w rękach polskich i stał się początkowo siedzibą przedstawiciela Polskiej Komisji Likwidacyjnej, którym był ostatni minister dla Galicji Kazimierz Gałęcki, a później poselstwa polskiego²⁰. Polskie władze podejmowały starania, aby przewieźć zgromadzone

¹⁷ Głabiński 2017, s. 129–130; Szymczak 2013, s. 239–240; Kurpierz 2009, s. 74–78.

¹⁸ L. Biliński wspomina, że Koło Polskie korzystało z sali w nowym budynku parlamentu od 1884 r. (Biliński 1924–1925, t. 2, s. 6), jednak jeszcze w 1885 r. zdecydowało o wynajęciu sali w Hotelu de France (LNNBU, fond 59, sprawa nr 395, k. 17 (Protokół posiedzenia Koła Polskiego z 30 września 1885 r.)).

¹⁹ Biliński 1924–1925, t. 1, s. 36–39; t. 2, s. 6–8, 145; Witos 1981, s. 310; *Protokoły Koła Polskiego* 2001, s. 37–38; Szymczak 2018, s. 30–33.

²⁰ Szymczak 2013, s. 76–78.

tam materiały, w tym akta Koła, do Polski. Nie było to proste, bowiem toczone faktycznie od roku 1919 r. rozmowy w sprawie podpisania polsko-austriackiego układu archiwalnego dotyczącego przekazania Polsce należnych jej archiwaliów aż do 1932 r. nie przynosiły rezultatów²¹. Działania w tym kierunku zintensyfikowano w latach 1923–1924. Sprawą archiwum Koła Polskiego zajęła się wtedy powołana w styczniu 1922 r. Komisja do spraw Windykacji Aktów od Austrii. W listopadzie 1923 r. Komisja, pracująca m.in. nad przygotowaniem instrukcji dla udającego się do Wiednia polskiego delegata Eugeniusza Barwińskiego, skierowała pismo do podporządkowanego Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Wydziału Archiwów Państwowych, w którym zwróciła uwagę, że

Podobno w piwnicach gmachu naszego poselstwa wiedeńskiego [...] złożona jest cała registratura b[yłego] Min[isterst]wa dla Galicji oraz archiwum b[yłego] Koła Polskiego we Wiedniu (z wyjątkiem aktów końcowego, drażliwego okresu dziejów tegoż Koła, które mają się znajdować w ręku dr. Juliusza Twardowskiego, ostatniego ministra dla Galicji).

Komisja podjęła także uchwałę zobowiązującą Wydział Archiwów Państwowych do rozpoczęcia za pośrednictwem Poselstwa Polskiego w Wiedniu starań „o wydostanie tych zasobów w krótkiej drodze do kraju”²². Reakcją na to było skierowanie przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Wydział Archiwów Państwowych) pism do Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Eugeniusza Barwińskiego w sprawie zbadania poruszanej kwestii i ewentualne podjęcie działań na rzecz sprowadzenia wskazanych akt do kraju²³. W listopadzie 1923 r. w sposób nieoficjalny, a w lutym 1924 r. oficjalnie Komisja do spraw

²¹ Szerzej na ten temat: Mamczak-Gadkowska 2006, s. 214–218; Mamczak-Gadkowska 1990, s. 144–157; Kamiński 1959, s. 105–107. Już w listopadzie 1918 r. Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej, zwracając uwagę na potrzebę podjęcia działań na rzecz rewindykacji archiwaliów z Wiednia, wskazywało przy tym na znaczenie akt dotyczących Koła Polskiego, zob. *Protokoły Koła Polskiego* 2001, s. 19.

²² Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), sygn. 29/819/376 (Protokoły posiedzeń Komisji do spraw Windykacji Aktów od Austrii, s. 33–34; Pismo Komisji do spraw Windykacji Aktów od Austrii do Wydziału Archiwów Państwowych z 5 listopada 1923 r., k. 2885–2886). Twardowski był przedostatnim ministrem dla Galicji, pełnił tę funkcję w gabinecie E. Seidlera działającym od czerwca 1917 r. do lipca 1918 r.

²³ ANK, sygn. 29/819/376 (Pismo z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Komisji do spraw Windykacji Aktów od Austrii z 27 listopada 1923 r., k. 2889–2890; Pismo z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 23 listopada 1923 r., k. 2895–2896); Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CDIAUL), fond 776, sprawa nr 123, k. 4, 7 (Pismo z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Eugeniusza Barwińskiego z 27 listopada 1923 r.).

Windykacji Aktów od Austrii poinformowała Barwińskiego, że zajęła się wdrożeniem „w sposób poufny kroków celem wydostania do kraju registratury b[ylego] Ministerstwa dla Galicji oraz archiwum b[ylego] Koła Polskiego”. Ten zobowiązał się zbadać sprawę²⁴. Barwiński przebywał w Wiedniu od listopada 1923 r. do października 1924 r., jednak nie wiemy nic na temat rezultatów jego zabiegów dotyczących archiwum Koła Polskiego. Niewątpliwie musiały mieć charakter „poufny”, bo podejmowano je jeszcze przed podpisaniem polsko-austriackiego układu archiwalnego.

Trudno określić, kiedy i w jaki sposób trafiły do Polski akta znajdujące się w piwnicach poselstwa polskiego w Wiedniu. Można domniemywać, że rzeczywiście był w tę operację zaangażowany Eugeniusz Barwiński. Z pewnością nastąpiło to przed podpisaniem i realizacją polsko-austriackiego układu archiwalnego, bowiem akta ministerstwa dla Galicji zaczęto przekazywać do Archiwum Akt Nowych w Warszawie od roku 1931. Trafiły tam w kilku partiach z Archiwum Wojskowego i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Wydziału Archiwów Państwowych)²⁵. Materiały te spłonęły wraz z niemal całym zasobem Archiwum w listopadzie 1944 r. Czy z nimi spłonęło archiwum Koła Polskiego, czy – jak twierdzi Janusz Gruchała – zostało zniszczone w Bibliotece Sejmowej, trudno powiedzieć.

Zachowane akta Koła Polskiego pozwalają twierdzić, że jednak nie całość tego archiwum uległa zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Ich stan wskazuje, że materiały Koła uległy rozproszению jeszcze w trakcie jego funkcjonowania.

Wspomniano, że zwyczajem było wypożyczanie członkom Koła materiałów z jego archiwum. Dzięki temu dysponujemy najstarszym zachowanym fragmentem archiwum Koła Polskiego, protokołami z lat 1867–1868 i załącznikami do nich. Ich odpisy powstały na zlecenie Kornela Krzeczunowicza, a część z nich zrobił on osobiście, także większość zachowanych załączników dotyczy jego działalności poselskiej. Protokoły wypożyczył mu sekretarz Koła Wacław Wyrobek, zaś Krzeczunowicz prawdopodobnie zamierzał wykorzystać informacje zawarte w nich do krytyki prezesa Koła Ziemiałkowskiego²⁶. Ten fragment archiwum Koła

²⁴ ANK, sygn. 29/819/376 (Pismo Komisji do spraw windykacji Aktów od Austrii do E. Barwińskiego z 13 lutego 1924 r., k. 2669–2670); Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie (dalej: AN), sygn. K III-11, II/50 (List E. Barwińskiego do S. Kutrzeby z 13 listopada [1923 r.]). Zob. też: *Protokoły Koła Polskiego* 2001, s. 20.

²⁵ *Protokoły Koła Polskiego* 2001, s. 21. J. Stojanowski twierdzi, że do Archiwum Akt Nowych akta ministerstwa dla Galicji trafiły „różnymi drogami”, a ich część „w sposób nieznany i niewiadomym czasie musiała ulec rozproszению i zniszczeniu.”, zob. Stojanowski 1956, s. 250–251.

²⁶ LNNBU, fond 63, sprawa nr 6 (6/5), k. 2–4 (List W. Wyrobka do K. Krzeczunowicza z 8 grudnia 1867 r.); LNB, fond 63, sprawa nr 8 (8/5), k. 11 (List W. Wyrobka do K. Krzeczunowicza z 15 listopada 1868 r.).

Polskiego przechowywany jest w Archiwum Krzeczunowiczów w Bibliotece im. Wasyła Stefanyka we Lwowie²⁷. Wcześniej znajdował się w zbiorach lwowskiego Ossolineum. Protokoły z lat 1867–1868 zostały opublikowane²⁸.

Dzięki zwyczajowi wypożyczania materiałów Koła i robienia z nich odpisów zachowały się i inne, mniejsze fragmenty jego archiwum. Na przykład w Bibliotece Jagiellońskiej w materiałach Michała Bobrzyńskiego znajdują się protokoły z października i listopada 1907 r. oraz grudnia 1909 r.²⁹ Trudno ocenić czy to oryginały, czy kopie. Bobrzyńskiemu wypożyczył protokoły sekretarz Koła Wincenty Jabłoński³⁰. Akta dotyczące działalności Koła w okresie I wojny światowej, w tym fragmenty protokołów z 1916 r., stanowią część spuścizny Włodzimierza Tetmajera przechowywanej w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie³¹.

Największy zachowany fragment archiwum Koła Polskiego w Wiedniu znajduje się w Archiwum Kozłowskich, czyli tzw. „tekach Kozłowskiego”, przechowywanych obecnie – tak jak Archiwum Krzeczunowiczów – w zbiorach Biblioteki im. Wasyła Stefanyka. Materiały te, po śmierci Włodzimierza Kozłowskiego w 1917 r. przekazane do lwowskiego Ossolineum, należą do tej części jego zbiorów, która po 1945 r. pozostała we Lwowie. Zawierają odpisy protokołów z lat 1867–1868 i 1878–1879, oryginalne akta z lat 1873–1875 i 1880–1891 oraz pojedyncze protokoły z lat 1897 i 1910³². Można się domyślać, że większość z nich trafiła w ręce Kozłowskiego w roku 1890, gdy zainteresował się losami archiwum Koła lub w okresie, gdy pełnił funkcję jego archiwariusza. Kozłowski był posłem aktywnym na wielu polach i – co podkreślali mu współcześni – człowiekiem o rozległej wiedzy. Był także znany z pasji kolekcjonerskiej, zbierał m.in. materiały do dziejów Galicji. Zapewne i to skłaniało go do poszukiwania i gromadzenia dokumentów dotyczących Koła Polskiego. Porównanie kopii protokołów Koła z lat 1867–1868 ze zbiorów Kozłowskiego ze znajdującymi się w Archiwum Krzeczunowiczów wskazuje, że pochodzą właśnie stamtąd, a większość przepisał osobiście Krzeczunowicz. Można więc sadzić, że uzyskano je w wyniku

²⁷ LNNBU, fond 63, sprawa nr 6.

²⁸ *Protokoły Koła Polskiego* 2001.

²⁹ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej: BJ), rkps 8109 III, k. 8–31, k. 48–56.

³⁰ Z korespondencji W. Jabłońskiego i M. Bobrzyńskiego wynika, że Bobrzyński otrzymał oryginały protokołów, po przejrzeniu miał je zwrócić, a Jabłoński miał przygotować dla niego odpisy ich fragmentów, zob. BJ, rkps 8097 III, k. 181–182 (List W. Jabłońskiego do B. Bobrzyńskiego z 3 czerwca 1913 r.).

³¹ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (dalej: BN PAU i PAN), rkps 7316, s. 1–45. Materiały dotyczące działalności Koła Polskiego w tym okresie, zawierające kopie dokumentów wytworzonych przez Koło i pisma do niego skierowane, można znaleźć także w innych zespołach archiwalnych, np. w aktach Naczelnego Komitetu Narodowego, zob. np. ANK, sygn. 29/530/1.1/7 i sygn. 29/530/1.1/77.

³² LNNBU, fond 59, sprawy nr 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398.

zainicjowanej przez Kozłowskiego w 1890 r. akcji poszukiwania materiałów Koła. Oryginalne akta z lat 1873–1875 i 1880–1891 zawierają nie tylko protokoły, ale także dołączone do nich pisma, wnioski, petycje, interpelacje i tym podobne materiały wpływające do Koła. Do części protokołów dołączono ich kopie, tak maszynowe, jak i pisane ręcznie, a także notatki Kozłowskiego, niestety trudno czytelne. Kozłowski zgromadził i inne materiały dotyczące funkcjonowania Koła (wycinki prasowe, druki itp.). Widać, że zajmował się opracowaniem akt Koła. Warto dodać, że większość tych materiałów jest obecnie dostępna we wrocławskim Ossolineum w formie skanów³³.

Uzupełnieniem materiałów zgromadzonych przez Włodzimierza Kozłowskiego są protokoły Koła Polskiego znajdujące się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie. Są to oryginały protokołów z lat 1876–1879 i pojedyncze protokoły z lat 1888, 1890 i 1891 z licznymi załącznikami³⁴. Część tych akt została przepisana. Ponieważ odpisy robione są tą samą ręką, co kopie części protokołów w „tekach Kozłowskiego”, można sądzić, że obie grupy dokumentów stanowiły kiedyś jedną całość. Omawiane materiały zostały przekazane do Muzeum Narodowego w Krakowie w 1973 r. i stanowią część spuścizny Stanisława Eliasza Radzikowskiego. Nie wiadomo, w jaki sposób zdobył je ten kolekcjoner. Nie można wykluczyć, że Radzikowski otrzymał je od osoby zatrudnionej przez Kozłowskiego do porządkowania i przepisywania dokumentów Koła, która nie zwróciła ich właścicielowi³⁵.

Ostatnia zachowana zwarta grupa materiałów Koła Polskiego w Wiedniu pochodzi z lat 1915–1918 i przechowywana jest w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie jako osobny zespół archiwalny (*fond*) noszący nazwę: Koło Polskie. Wiedeń. Polski klub poselski w austriackim parlamencie 1867–1918³⁶. Zespół ten liczy 77 jednostek archiwalnych (spraw), pierwsze pięć zawiera oryginalne protokoły Koła z lat 1915–1918, pozostałe zaś inne materiały związane z jego działalnością: korespondencję, dokumenty członków Koła, akta dotyczące wyborów, a także archiwalia związane z aktywnością Koła i jego członków w trakcie I wojny światowej oraz sytuacją panującą w tym czasie w Galicji. Niewątpliwie ten fragment archiwum Koła jest najpełniejszy i najlepiej zachowany. Okoliczności w jakich materiały te znalazły się we Lwowie nie są znane, można tylko przypuszczać, że mógł się do tego przyczynić Eugeniusz Barwiński. Barwiński, od 1913 r. dyrektor Archiwum Państwowego

³³ Ossolineum, https://dbs.ossolineum.pl/kzc/view_fond.php (dostęp: 10.09.2024).

³⁴ MNK, rkps 1240, 1241. Do roku 2022 rękopisy te były przechowywane w Bibliotece Książąt Czartoryskich.

³⁵ M. Kozłowski pod koniec życia poważnie chorował, wątpliwe więc, aby był w stanie uporządkować przed śmiercią sprawy swego archiwum, zob. Adlgasser 2014, t. 1, s. 624.

³⁶ CDIAUL, fond 717, sprawy nr 1–77.

we Lwowie, w latach 1919, 1920 i 1923–1924 przebywał w Wiedniu, inwentaryzując akta, do których Polska zgłaszała pretensje, i uczestnicząc w rozmowach dotyczących zasad ich przekazania. Jak wspomniano, powierzono mu także misję zajęcia się archiwaliami przechowywanymi w piwnicach Poselstwa Polskiego w Wiedniu i porozumienia się z byłym ministrem dla Galicji Juliuszem Twardowskim, w którego posiadaniu miały się znajdować „papiery odnoszące się do drażliwych dziejów końcowych Koła”³⁷. Barwińskiemu polecono nie tylko zbadanie sprawy akt przechowywanych przez Twardowskiego, ale i podjęcie kroków „celem ich wydobycia i przesłania do kraju”³⁸. Nie można zatem wykluczyć, że to właśnie te dokumenty znajdują się obecnie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. Barwiński miał możliwość zorganizowania transportu tych materiałów do Polski i umieszczenia ich w archiwum, którym kierował. Materiały Archiwum Państwowego we Lwowie weszły do zasobu Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy.

Wbrew twierdzeniom części historyków archiwum Koła Polskiego nie uległo zatem całkowitemu zniszczeniu, dysponujemy bowiem materiałami z lat 1867–1868, 1873–1891, 1915–1918. Zachowały się też mniejsze fragmenty archiwaliów Koła z innych lat, jak choćby wspomniane protokoły z lat 1897, 1907, 1909 i 1910 przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej (spuścizna Michała Bobrzyńskiego) i w Bibliotece im. W. Stefanyka („teki Kozłowskiego”)³⁹. Można sądzić, że tego rodzaju materiałów uda się znaleźć jeszcze więcej. Niewątpliwie możliwość skorzystania z tak obszernego, dotychczas w niewielkim stopniu wyzyskanego materiału archiwalnego, otwiera nowe perspektywy badań nad Kołem Polskim w Wiedniu i jego polityką.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne i materiały niepublikowane

Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie (AN): Spuścizna S. Kutrzeby, sygn. K III-11, II/50.
Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK): Naczelny Komitet Narodowy, sygn. 29/530/1.1/7, sygn. 29/530.1.1/77; Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/376.

³⁷ ANK, sygn. 29/819/376 (Protokoły posiedzeń Komisji do spraw Windykacji Aktów od Austrii, s. 33–34); Kamiński 1959, s. 105–107.

³⁸ ANK, sygn. 29/819/376 (Pismo z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Komisji do spraw Windykacji Aktów od Austrii z 27 listopada 1923 r., k. 2889–2890).

³⁹ Zestawienie archiwaliów Koła Polskiego znajdujących się w zbiorach lwowskich i krakowskich – zob. *Protokoły Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa...*, s. 213–216.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ): rkps 8097 III, 8109 III.
Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (BN PAU i PAN): rkps 7316.
Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie / Центральний державний історичний архів України м. Львів (CDIAUL): fond 717, sprawy nr 1–77; fond 776, sprawa nr 123.
Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka / Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (LNNBU): fond 59, sprawy nr 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398; fond 63, sprawy nr 6, 8.
Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK): rkps 1240, 1241.

Źródła drukowane i literatura przedmiotu

Adlgasser F. (2014), *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918*, t. 1–2, Wiedeń.
Biliński L. (1924–1925), *Wspomnienia i dokumenty*, t. 1–2, Warszawa.
Buszko J. (1996), *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa.
Chłędowski K. (1957), *Pamiętniki*, t. 1–2, Kraków.
Daszyński I. (1957), *Pamiętniki*, Warszawa.
Głąbiński S. (2017), *Wspomnienia polityczne*, oprac. T. Sikorski, A. Wątor, Kraków.
Gruchała J. (1982), *Koło Polskie w austriackiej Radzie Państwa wobec kwestii czeskiej i Śląska Cieszyńskiego (1879–1899)*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
Kamiński A. (1959), *Eugeniusz Barwiński. Historyk, bibliotekarz i archiwista*, „Archeion” XXX, s. 95–121.
Koło Polskie (1901), „Czas” 39 z 16 lutego (wydanie poranne), s. 1.
Kurpierz T. (2009), *Zygmunt Lasocki (1867–1948). Między polityką a działalnością społeczną*, Toruń.
Litwin-Lewandowska D. (2008), *O polską rację stanu w Austrii. Polacy w życiu politycznym Austrii w okresie monarchii dualistycznej (1867–1918)*, Lublin.
Łazuga W. (2013), *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań.
Mamczak-Gadkowska I. (1990), *Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej*, Warszawa–Łódź.
Mamczak-Gadkowska I. (2006), *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań.
Pijaj S. (2022), *Der Polenklub (Koło Polskie). Der polnische Abgeordnetenklub im Wiener Reichsrat (1861–1918)*, w: *Abgeordnetenklubs und Parlamentarische Fraktionen in der Habsburgermonarchie 1861–1918. Ihre Entstehung, Organisation und Bedeutung*, Herausgegeben von Luboš Velek, Praga, s. 59–94.
Protokoły Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa (lata 1867–1868) (2001), oprac. Z. Fras i S. Pijaj, Kraków.
Reforma statutu Koła Polskiego (1901), „Gazeta Narodowa” 50 z 19 lutego, s. 1.
Sobolewski L. (1992), *Organizacja Koła Polskiego w austriackiej Radzie Państwa w latach 1861–1873*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1052, „Prace Prawnicze” 141, s. 125–150.
Statut Koła polskiego we Wiedniu. Uchwalony w roku 1908 (1908), Krosno.

- Stojanowski J. (1956), *Archiwum Akt Nowych*, w: *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 2, Warszawa, s. 235–356.
- Szymczak D. (2013), „*Galiczyjska ambasada*” w Wiedniu. *Dzieje ministerstwa dla Galicji 1871–1918*, Poznań.
- Szymczak D. (2018), *Nad modrym Dunajem. Refleksje o życiu codziennym polskich polityków w Wiedniu w okresie konstytucyjnym 1861–1914*, „*Galicja*” 4, s. 23–43.
- Witos W. (1981), *Moje wspomnienia*, Warszawa.
- Zdrada J. (1963), *Organizacja i stanowisko Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa 1861–1862*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*” 71, „*Prace Historyczne*” 12, s. 45–78.